

ÕIGEKEELSUSE SÕNARAAMATUTE KOOSTAMISE PÕHIMÕTTEIST JA NENDE RAKENDAMISEST *

E. NURM

filoloogiateaduste kandidaat

Keele üldised normid fikseeritakse grammatikas, mille „iseloomulik joon seisab selles, et ta annab sõnade muutmise reeglid, pidades silmas mitte konkreetseid sõnu, vaid üldse sõnu ilma igasuguse konkreetsetusega”¹. Grammatikas antakse üksikute sõnatüüpide muutmise kohta vajalikud juhised, mis on illustreeritud rea näidetega; keeleõpikud sisaldavad samuti reegleid sõnade õigekirjutuse kohta. Grammatikaõpikud ei anna aga iga üksiku sõna muutmist ja kirjutusviisi: „abstraheerudes üksikust ja konkreetsest nii sõnades kui ka lausetes, võtab grammatika selle üldise, mis on sõnade muutmise ja sõnade lauseteks ühendamise aluseks, ja ehitab sellest grammatika reegleid, grammatika seadused”². Keeletarvitajail tekib aga nii mõnigi kord vajadus niisuguse käsiraamatu järele, kust saaks järele vaadata, kuidas tuleb muuta, kirjutada või hääldada teatavat sõna; vähem tuntud sõnade puhul vajatakse seletust ka sõna tähenduse kohta. Sellise keelelise teatmiku ülesandeid täidavad õigekeelsuse sõnaraamatud. Eesti õigekeelsuse sõnaraamatuis antakse peale sõnade õige kirjakuju andmed nende hääldamise (välde, peenendus, rõhk) ja muutmise kohta. Laiema üldsuse vajadusi arvestades lisatakse reale sõnadele veel rektsiooni või sõna tarvitamist selgitav märkus, homonüümidele ja vähem tuntud sõnadele ka sõna tähenduse selgitus; paralleelkeelendite puhul märgitakse, milline neist on eelistatav või mittesoovitav. Suures õigekeelsuse sõnaraamatuis leidub veel andmeid oskussõnade erialase kuuluvuse kohta.

Õigekeelsuse sõnaraamatuid on meil kaht tüüpi: suur ja väike õigekeelsuse sõnaraamat, mis erinevad peamiselt sõnade valiku ulatuse poolest. „Väike õigekeelsuse sõnaraamat” on määratud laiadele rahvahulkadele, ka kooliõpilastele. Ta sisaldab umbes 36 000 sõna rahva- ja kirjakeele aktuaalsest sõnavarast, mida tarvitatakse kaasaja ühiskonna keeleliseks teenindamiseks, samuti valimiku tuntumaid võõrsõnu; liitsõnadest antakse niisugused, mis esinevad kõige sagedamini. „Suur õigekeelsuse sõnaraamat” püüab rahuldada kogu eesti teadliku keeletarvitajaskonna nõudeid. Ta peab esmajoonel hõlmama kõige laiemale üldsusele vajalikku, meie praeguses kirjanduses esinevat üldsõnavara; kuid sõnaraamatu koostajail tuleb arves-

* Avaldatakse mõttevahetuse korras.

¹ J. Stalin, „Marksism ja keeleteaduse küsimused”, 1953, lk. 44.

² Sealsamas, lk. 44—45.

tada ka nõudlikuma keeletarvitaja vajadusi. „Suur õigekeelsuse sõnaraamat” peab saama nõukogude intelligentsi keeleliseks teatmikuks, olles vajalikuks käsiraamatuks eriti teadlastele ning kõrgemate koolide õppejõududele, emakeeleõpetajaile, tõlkijaile, ajakirjanikele, korrektoreile, kirjastuse töötajaile jne. Seepärast peab ta sisaldama ka vajalikke liitsõnu, teatavat valimikku oskus- ning võõrsõnu ja kirjanduses esinevaid murdesõnu, samuti pärisnimesid.

Sõnade valiku küsimus on sõnaraamatu kõige raskemaks probleemiks. „Suur õigekeelsuse sõnaraamat” peab põhiliselt hõlmama kogu tänapäeva kirjakeele sõnavara, nagu see on tarvitusel kaasaja ilu- ja ajakirjanduses, samuti ühiskondlik-poliitilistes ja populaarteaduslikes teostes.

J. V. Stalin näitab, et keele sõnavara „muutub peaaegu vahetpidamatult. Tööstuse ja põllumajanduse, kaubanduse ja transpordi, tehnika ja teaduse pidev kasv nõuab keelelt tema sõnavara täiendamist uute sõnade ja väljenditega, mis on vajalikud nende tööks. Ja keel, vahetult peegeldades neid vajadusi, täiendab oma sõnavara uute sõnadega...”³ Ühiskonna arenemine toob endaga kaasa uusi sõnu ja väljendeid, muutub sõnade tähendus, sõnavarast kaovad vananenud sõnad. Nii on nõukogude korra ajal eesti keel rikastunud arvukate uute sõnadega, mis väljendavad sotsialistliku ülesehitustööga seotud mõisteid. Neid uusi sõnu, mida nõukogude inimene vajab oma mõtete väljendamiseks, peab sõnaraamat tingimata sisaldama, muidugi eeldusel, et nad on keeleliselt õigesti tuletatud ja kirjanduses esinenud. Paljud alles hiljuti tarvitusele tulnud sõnad on meile nii kiiresti tuttavaks saanud, et nad ei tundugi enam uutena, pealegi on nad harilikult tuletatud varem tuntud tüvedest. Seepärast on osutunud tarbetuks selliseid uudissõnu teistest eristada ja on üldse loobutud senises „Suures õigekeelsus-sõnaraamatus” tarvitusel olnud lühendist *uud.* (= uudissõna). Vastupidine on olukord vananenud sõnadega, mida tänapäeval harilikult enam ei tarvitata. Nendest võetakse sõnaraamatusse sellised, mis esinevad vanemas ilukirjanduses, eriti meie kirjanduse klassikute teostes, ja vanemate inimeste kõnekeeles (näit. *ihutoidus*, *kohtuhärä*, *koolmeister*); nad varustatakse lühendiga *van.* (= vananenud sõna). Kirikukeelsest sõnavarast tehakse väga piiratud valik; seejuures antakse muidugi ka need sõnad, mis on meil tarvitatavad ülekantud tähenduses või tuttavad kõnekäändude kaudu (näit. *märter*, *piht*, *hosianna*, *issand*, *aamen*). Rohkem antakse minevikust pärinevaid sõnu, mis kuuluvad ajaloo, folkloori või etnograafia valdkonda, nagu *kubjas*, *opman*, *rehepapp*, *toatüdruk*, *libahunt*, *peninukk*, *haldjas*, *pint* jt.; need sõnad märgitakse harilikult vastava lühendiga *aj.*, *folkl.* või *etn.* Ajalooliste sõnade hulka tuleb arvata ka kodanlikul ajal eksisteerinud asutuste, ametite jne. nimetused, näit. *rahukohus*, *vallavolikogu*, *pristav* jt. Sellelaadilisi sõnu esineb meie vanemas ilukirjanduses, mistõttu sõnaraamatus ei saa neist mööda minna; küll aga tuleb nende esitamisega olla tagasihoidlik.

Murdelist laadi sõnadest antakse sõnaraamatus need, mis on kirjanduse kaudu tuttavaks saanud või esinevad laiemal territooriumil, näit. *susi*, *sisask*, *peni*, *lõhmus*, *perv*, *kotad* jt.

Võõrsõnu valitakse esinemissageduse printsiibi alusel, arvestades nende tarvitamist ajakirjanduses ja populaarteaduslikes töödes; kindlasti tuleb sõnaraamatusse võtta need võõrsõnad, mis leiduvad keskkooliõpikuis. Haruldased, ainult kitsale erialale kuuluvad võõrsõnad jäetakse kõrvale.

Teaduse ja tehnika tormilisest arenemisest tingituna omab meie ühiskonnas erialane oskussõnavara erakordset tähtsust; on ju meie ajastul mitmesuguste alade, eriti tehnika terminid tunginud laiade rahvakihtide sõna-

³ J. Stalin, „Marksism ja keeleteaduse küsimused”, lk. 20—21.

varasse hoopis suuremas ulatuses kui kunagi varem. Muidugi ei saa „Suur õigekeelsuse sõnaraamat” oskussõnastikest üle võtta kõiki termineid; slingi tuleb teha valik, mille kriteeriumiks peab olema mitte niivõrd oskussõna tähtsus antud teaduse- või tehnikaharu mõistete süsteemis, vaid eeskätt tema esinemise sagedus. Valiku tegemisel satume aga tõsistele raskustele. Kõigepealt pole kõigi alade terminoloogia ühtlaselt läbi töötatud; nii on loodusteaduslik, meditsiiniline ja spordi ning kehakultuuri alale kuuluv sõnavara palju kindlamini fikseerunud kui näiteks tehnika-alane terminoloogia. Teiseks, rida oskussõnastikes, entsüklopeediais või õigekeelsuse sõnaraamatuis fikseeritud termineid pole seal antud kujul üldse tarvitusele tulnud või on esitatud rahvakeele tendentsidele võõral kujul (näit. *hüvistu, toitmürgistus, maksmais*). Kõigele lisaks on erialasid (näiteks tehnika valdkonnas), kus eksisteerivad paralleelselt kaks või rohkem oskussõna (näit. *maaimaja, mullaimeja, mudapump, pinnasepump*), mille vahel on mõnikord raske valikut teha. Niisiis tuleb sõnaraamatu koostajail hoollega jälgida erialaseid teoseid ja populaarteaduslikku kirjandust, samuti pidada tihedat kontakti mitmesuguste teadusvaldkondade eriteadlastega, et välja selgitada, kas üks või teine termin on tänapäeva seisukohalt praktilise väärtusega, s. o. kas teda kasutatakse vastava ala kirjanduses, nii et teda ei saa pidada juhuslikuks. Muidugi peab õigekeelsuse sõnaraamatusse mahutatav oskussõna olema ka keeleliselt vastuvõetav. Nagu eespool märgitud, ei saa „Suur õigekeelsuse sõnaraamat” siiski asendada süstemaatilisi erialaseid oskussõnastikke. Pealegi valitakse õigekeelsuse sõnaraamatusse termineid käibel olevate seast, sest sõnaraamatu koostajad ei saa endile ülesandeks seada välja töötada uusi oskussõnu ebasobivate asendamiseks või terminoloogilises sõnavaras olevate lünkade likvideerimiseks. Ka saab õigekeelsuse sõnaraamatusse võtta ainult ühesõnalisi termineid, harilikult tuletisi või liitsõnu, kuna lahkukirjutatavad sõnaühendid langevad selle sõnaraamatu piiridest välja.

Pärisnimedest antakse „Suures õigekeelsuse sõnaraamatus” tuntumate NSV Liidu ja Eesti NSV riiklike asutuste ning rahvusvaheliste organisatsioonide nimetused, tähtsamate taevakehade nimed ja valimik mütoloogilisi nimesid, peamiselt kreeka-romaa mütoloogia alalt. Sõnaraamatu lisana esitatakse tuntumad geograafilised nimed. Kohanimede valimik on seda tihedam, mida lähemal vastav asula, mägi, jõgi vm. on. Näiteks võetakse sõnaraamatusse Eesti NSV-st kõik linnad, mujalt NSV Liidust harilikult need linnad, mille elanike arv ulatub üle 25 000, piiritagustest maadest aga linnad üle 100 000 elanikuga. Alati ei ole aga siiski mõõduandev asula elanike arv, vaid arvesse tuleb võtta ka koha või asula tähtsus. Nii leiavad sõnaraamatus märkimist asulad, mis on saanud tuttavaks ajaloos, samuti kuulsamad suvitus- ja kuurortlinnad, kusjuures nende elanike arv ei tarvitse suur olla.

Nagu kõigest öeldust selgub, on „Suure õigekeelsuse sõnaraamatu” jaoks sõnavaliku tegemine väga tõsine ning raske ülesanne.

Teiseks tõsiseks küsimuseks õigekeelsuse sõnaraamatu koostamisel on sõnaseletuste laad ning ulatus. Keelelõpetaja seisukohalt on vähem tuntud ja tundmatute sõnade tähenduse selgitamine hädavajalik. Ja kui suur ning väike õigekeelsuse sõnaraamat tahavad oma pealkirjale vastavalt täita ortograafiliste ülesannete kõrval ka õigekeelsuslikke ülesandeid, siis peavad nad paratamatult andma sõnaseletusi. Seletustega varustatakse vähem tuntud võõr-, murde- ja oskussõnad, samuti homonüümid nende eristamiseks üksteisest. Üldse püütakse sõnade puhul, mille sisu võiks tekitada raskusi näiteks tavalisele ajalehelugejale, anda napisõnaline seletus, mis ei tarvitse kujuneda definitsiooniks. „Suures õigekeelsuse sõnaraamatus” piirdatakse oskussõnade puhul sageli teadusala; vahel ka venekeelse

vaste märkimisega; anatoomia ja loodusteaduse alal antakse harilikult ladina-keelne termin. Võõrsõnadele lisatakse mõnikord ainult eestikeelne vaste, kui see on üldiselt tarvitata (näiteks *printsiiip* = põhimõte, *astronoomia* = täheteadus), hoidutakse aga puristlikku laadi vastetest.

Edasi vaatleme neid põhiseisukohti, millest sõnaraamatute koostajad lähtuvad sõnade õigekeelsuse fikseerimisel. Et hoiduda praktilise keelekorraldusliku töö alal varem tehtud vigadest, tuleb õppida igakülgset tundma eesti keele ehitust ja jälgida keele arenemise sisemisi seaduspärasusi. Need seaduspärasused, õpetab J. V. Stalin, on objektiivse iseloomuga, neid ei saa muuta, kuid neid on võimalik tundma õppida ja oma huvides ära kasutada; ainult keele arenemise seaduspärasustest lähtudes on võimalik edukalt tegelda keele normide kindlaksmääramisega. Õigekeelsuse korralduse põhiliseks aluseks ning lähtekohaks peab olema keele üldrahvallikkus. Keel saab täita inimeste suhtlemise vahendi ülesandeid ainult siis, kui ta on ühine ning arusaadav kõigile seda keelt tarvitava ühiskonna liikmeile.

Inimeste kirjaliku suhtlemise, mõtete vahetamise kirjaliku vahendi ülesandeid täidab kirjakeel, mis peab põhinema üldrahvalikul kõnekeelel. Normeeritud ja viimistletud ühtlase rahvuskeelena saab kirjakeel üldrahvaliku keele väljendusvõimaluste üldistuseks ja edasiarenduseks. Kirjakeel saab ühiskonna liikmete suhtlemisvahendi, inimeste vastastikuse arusaamise saavutamise vahendi funktsiooni edukalt täita ainult siis, kui tema normid kajastavad üldrahvaliku keele pruuki, kui ta on mitte ainult sõnavaralt ja lauseehituselt, vaid ka morfoloogialt ja ortograafialt võimalikult kooskõlas üldrahvaliku kõnekeelega. „Üldrahvalikkus peab olema kirjakeele eksisteerimise ja arenemise põhiprintsiibiks,” ütleb prof. A. S. Tšikobava⁴.

Kahjuks on meie varem ilmunud kooligrammatikais ja seniseis õigekeelsuse sõnaraamatuis üldkohustuslike keelenormide fikseerimisel selle nõude vastu mitmeski suhtes eksitud, mistõttu on tekkinud teatav lõhe normeeritud kirjakeele ja rahva elava kõnekeele vahel. Eesti kirjakeele korraldajail tuleb paratamatult revideerimisele võtta rida norme ja keelendeid, mis on osutunud eluvõõraks ja kunstlikuks. Neid ebarahvakeelseid sõnakujusid ja vorme on eesti keelde juurutanud ühelt poolt kodanlikku natsionalismi ja kosmopolitismi propageerinud rahvavaenulik „keeleuuendus”, teiselt poolt aga ka range reeglipärasuse taotlemisel äärmuseni läinud ametlik keelekorraldus, mis lähenes keelele sageli puhtmehhaaniliselt, ainult reeglite järjekindluse ja süsteempärasuse seisukohalt, arvestamata rahva poolt kõneldavat keelt ja selle arenemise sisemisi seaduspärasusi. Kuigi see n. ö. ametlik keelekorraldus lähtus põhiliselt rahvapärasuse ja otstarbekohasuse printsiibist, on ta oma formalistlike liialdustega viinud sageli kirjakeele kunstlikult eemale üldrahvalikust kõnekeelest.

Toetudes marksistlikele põhimõtetele kirjakeelest ja rahvakeelest, peavad meie õigekeelsuse sõnaraamatute koostajad hoolega jälgima elavat rahvakeelt, et otsustavalt vabaneda nii mõnestki seniseis sõnaraamatuis esinenud ebarahvakeelsest keelendist. Joondumist üldrahvaliku kõnekeele järgi ei tule aga siiski mõista nii, nagu seisaks õigekeelsuse sõnaraamatu ülesanne lihtsalt rahvakeele keelendite täpses registreerimises. Kirjakeel baseerub küll üldrahvalikul kõnekeelel, kuid teda on edasi arendatud, viimistletud, süstematiseeritud ja normeeritud. Keele faktide süsteemi seadmine ei pea aga toimuma puhtmehhaaniliselt, rangete reeglite eranditu rakendamise teel; keele normeerimisel tuleb senisest rohkem arvestada keeles olevaid tendentse ja väljakujunenud pruuke. Ka ei ole reeglid ise igavesed; keele areng tekitab uusi reegleid ning viib vanade reeglite muutumisele.

⁴ A. С. Чикобава, «Введение в языкознание», часть I, Москва, 1952, стр. 119.

Esiletoodud põhimõtteid aluseks võttes on uues „Väikeses õigekeelsuse sõnaraamatus”⁵ muudetud rea võõr- ja rahvusvaheliste sõnade ortograafiat. Senistes õigekeelsuse sõnaraamatutes pole võõrsõnade hääldamise ja õigekirjutuse kindlaksmääramisel pahatihti arvestatud seda, kuidas neid sõnu tegelikult hääldatakse üldrahvalikus kõnekeeles, vaid on peetud silmas puhtetümoloogilist printsiipi. Näiteks oli fikseeritud *duplikaat*, sest see sõna pärineb ladina verbist *duplicare*, kuigi ta on tulnud eesti keelde vene keele vahendusel (дубликат); samuti vene keelest laenatud sõnale *viisa* eelistasid sõnakuju *viisum*; peeti õigemaks kirjutada *mürt* (vanakreeka keele järgi), ehkki üldiselt räägitakse *mirt*. Uutes õigekeelsuse sõnaraamatutes võetakse seesuguste, peamiselt vene keele vahendusel eesti keelde kandunud sõnade ortograafia normeerimisel aluseks rahva laiade hulkade hääldamine. Seepärast on seal fikseeritud: *dublikaat*, *mirt*, samuti *karantiin* (senini: *karanteen* — prantsuse keele järgi), *džemper* (senini: *džamper* — inglise hääldamise alusel), *sviiter* (senini: *svetter*), *kardemon* (senini: *kardamom*), *kloun* (senini: *klaun*), *skunks* (senini: *skunk*). Inglise keelest laenatud sõnade *beebi*, *leedi*, *keeks* eeskujul fikseerisid senised sõnaraamatud ka *geem*, *seef*, *kokteel*; nüüd normeeritakse tegeliku tarvituse kohaselt: *geim*, *seif*, *kokteil*. Kuigi tugevale *h*-le (vene *х*, ladina ja saksa *ch*, kreeka *χ*) võõrsõnade algul vastab eesti keeles harilikult *k* (*keemia*, *kloor*, *krestomaatia*, *kroonika* jt.), hääldab rahvas üldiselt: *hiniin*. Ranget järjekindlust taotledes fikseerisid senised sõnaraamatud selle sõna: *kiniiin*; „Väikeses õigekeelsuse sõnaraamatus” on nüüd rahvakeelsele *hiniin* jälle eluõigus antud.

Teatavasti on laiadesse rahvamassidesse tunginud võõrsõnades rõhk harilikult üle kandunud sõna esimesele silbile; seesuguste sõnade hulka on nüüd arvatud ka *kvartal*, *hektar*, *brigadir* (ka *brigadiir*), *personal*, *veteran*, *parter*, *arter*, *karbol*, *tsüklon*, *kammerton*. „Väikeses õigekeelsuse sõnaraamatus” tuli siiski ennistada tegelikul hääldamisel rajanev kirjaviis real sõnadel, mille rõhk oli kodanlikul ajal üldiselt väljakujunenud hääldamisele mittevastavalt üle kantud esimesele silbile: *tapeet*, *argoon*, *kašmiir*, *alkohoolik*, *husaar*, *kefiir* (ka: *keefir*), *koraan*, *pidžaama*, *mansett*, *boikott*, *fokstrott*. Tegelikul häälduse kohaselt on antud ka sõnad *bande*, *jope* (ka: *jopp*), *foksterjer*, *karahvin*, *rosolje*, *selters*, *topeltaken* jt. Ilma paralleelkujudeta on fikseeritud *kasahh*, *kliiver*, *marsruut*, *mennik*, *morse*, *omlett*, *orangutang*, *panderoll*, *punš*, *püstol*, *sentimeeter*, *sesoon*, *silinder*, *siroko*, *snepper*, *sümfoonia*, *šampanja*, *šampinjon*, *šokolaad*, *tsenter*, *tsentner*, *tsistern*, *tšempion*, *usbekk*, *vürfel* jt.

Rahva enamiku hääldamisele vastavaks on muudetud rea sõnade ortograafia. Nii kirjutatakse nüüd: *ümmargune*, aga: *ümar*, *ümarik*, *ümarداما*; *plombeerima* hambaid, aga *plommima* vagunit; *jamama* (= lobama, varem *jämama*); *eputama*, *untsantsakas*, *untsu* minema (senini algasid need kolm sõna *h*-ga); normeeritakse ainult: *hea*, *pea*, *seal*, kuna *hää*, *pää*, *sääl* on tunnistatud ebasoovitavateks sõnakujudeks.

Teatavasti muutub keele grammatiline struktuur väga aeglaselt, olles keele kõige püsivamaks osaks. Seepärast antaksegi uutes õigekeelsuse sõnaraamatutes samad grammatilised vormid, mida on pikkade aastate jooksul esitanud meie grammatikad ja õigekeelsuse sõnaraamatud; ka on üldiselt säilitatud samad morfoloogilised normid, mis on kindlaks kujunenud pikema aja kestel.

Kui sõnaraamatus siiski ka morfoloogia alal mõndagi on muudetud, siis on see tingitud eeskätt püüdest lähendada kirjakeelt kõneldavale ela-

⁵ Väike õigekeelsuse sõnaraamat. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn, 1953, 352 lk.

vale keelele ja sellest välja tõrjuda kitsale murdealale omased keelendid. Nii on sõnatüübistiku esitamisel ära jäetud või märgitud ebasoovitavatena sellised reaktsoonilise „keeleuuenduse” mõjul eesti kirjakeelde istutata püütud ebarahvakeelsed *i*-mitmuse vormid, nagu *hinnusse, kuusisse, vennisse, tunnesse, sepiisse, kukisse, kotesse, vaadesse, paksesse, sõbrusse, odrisse, tedrisse, uusisse, kaasisse*. Need veidrad sõnakujud olid kodanliku Eesti aegseist kooligrammatikaist üle kantud ka nõukogude kooli emakeeleõpikuisse. Küsimusega lähemal tutvumisel selgub aga, et meie kirjakeeles on *i*-mitmuse tarvitamises pikema aja vältel välja kujunenud üsna kindel süsteem, millesse ei mahu eespool antud keelendid. Küll aga leidub meie trükisõnas diftongilist *i*-mitmust, nagu *piirimail, vihikuist, sõdureist, imetlevailt, rahupooldajaile* jne.; päris tavaline on *i*-mitmus samuti *õnnelik-tüüpi* sõnades: *ohlikest, eesrindlikest, maastikel, kirjanikele, kunstnikele* jne. Ka pole *i*-mitmus võõras mõnele muule (näit. *vana, suur*) sõnatüübile. Erandina esineb *i*-mitmuse vorme veel üksikutel sõnadel, nagu *kõigist, ladvus, tiivul, rinnus, paigus, asjust*. Muidugi on sõnastikus antud ka niisugused määrsõna-laadilised kivilinenud *i*-mitmuse kujud, nagu *käsist ja jalust, parsil, marjule* jt.

Kõrvale on jäetud terve rida üldrahvalikule keelele võõraid mitmuse osastava lühikesi vorme, nagu *igi, isi, ivi, lisi, nisi, tabu* (sõnast *taba*), *plämi* (sõnast *pläma*), *pläri* (sõnast *plära*), *paarisadu, mõlu* (sõnast *mõla*), *kode* jpt. Samuti on ära jäetud kirjakeelele mitte omaseks saanud mitmuse osastava vormid *pannoid, portjeid, orhideid, keid* (sõnast *kee*), *kupeid* jt.

On tehtud lõpp ka liialdamisele lühema sisseütlevaga; sõnastikku pole võetud vorme, nagu *plämma, plärra, mõlla, tukke* (sõnast *tugi*), *tannu, talla* (sõnast *tala*), *tappa* (sõnast *taba*), *rippi* (sõnast *ribi*), *mõjju, rajja, pikki* (sõnast *pigi*), *pahha* (sõnast *paha*), *rahhu, mätta* (sõnast *mäda*), *kõttu* (sõnast *kõdu*) jpt.

Tõsiselt on tulnud piirata veel *im*-superlatiivi esitust. See „keeleuuenduse” poolt propageeritud vorm on nagu *i*-mitmuski kindlalt juurdunud eeskätt diftongilistes kujudes (*kangeim, terveim, ilusaim* jt.) ja *ik*-lõpulistel omadussõnadel (*õnnelikem*). Seepärast esitataksegi sõna *kõige* abil moodustatud vormi kõrval lühem superlatiiv tüüpsõnadest *ohutu, tugev, tore, kõrge, jõukas, kindel, aus, vaikne, vaene, soolane, kiire, vilgas* ja *võõras*, kus *im*-ülivõrre on diftongiline; *im*-superlatiivi vorm antakse veel tüüpsõnadest *õnnelik, vana, tark, ränk, harv, külm, paks, suur* ja *uus*. Peale selle on esitatud lühem ülivõrre mõnest üksikust omadussõnast, kus ta on tarvitusele tulnud (*parim, ülim* jt.). Ebasoovitavaks on peetud superlatiive, nagu *ülisim, olulisim*, ja hoopis üle parda on heidetud varasemais grammatikais ja „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu” trükkides normidena fikseeritud ülivõrded *arim* (kõige arem), *laisim, õhim, nõdrim, soim* (kõige soojem), *kurim* (kõige kurjem), *hallem* jt., mida omal ajal koolides tagajärjetult juurutati.

Sõnaraamatu koostajad kaalusid tõsiselt küsimust, kas mitte muuta *kõnelema-, tegelema-, viljelema*-tüüpi tegusõnade pööramisviisi; esineb ju nende verbide *da*-infinitiivis, *nud*-kesksõnas ja teistes vormides pahatihti eksimusi: *kõneleda, tegeleda, viljeleda, kõnelenud, tegelenud, viljelenud* keeleõpikuis noutavate *kõnelda, tegelda, viljelda, kõnelnud, tegelnud, viljelnud* asemel. Seda tüüpi verbidel omal ajal normeeritud lõunamurdeline konjugeerimisviis on rahvakeelele enamuses võõras, mistõttu grammatiliselt õigete sõnakujude kätteõppimine nõuab rohkesti vaeva. Normi muuta ei peetud siiski otstarbekohaseks, sest mitmekümne aasta vältel on need vormid kirjakeeles juba omaseks saanud ja nende asendamine teistega võiks tekitada segadust. Küll aga peeti vajalikuks piirata seda pööramis-

rühma *ele*-verbidega ja eraldada need verbid, kus sufiksi *-le*- ees on mitte *e*, vaid mõni muu vokaal või diftong. Nii on tegusõnad *ebalema*, *ihalema*, *vibalema*, *mõnulema*, *valulema*, *aelema* viidud kirjutama-, muutumatuübi alla; seega on nüüd eluõigus antud rahvakeeles üldiselt tarvitatavatele keelevormidele *ebaletakse*, *ihalenud*, *vibalegu*, *mõnulenud*, *valuleda*, *aeleda*, kuna varem peeti ainuõigeks keelendeid *ebaldakse*, *ihalnud*, *vibalgu*, *mõnunud*, *valulda*, *aelda*.

Eesti keele õpetajaile, korrektoreile ja keelelistele toimetajatele on ikka valulapseks olnud sõnade rühm *soine*, *maine*, *jäine*, *puine*, *luine*, *kuine*, *õine* ja *päine*. Õpetajate vaevast ning püüdeist hoolimata võis õpilaste kirjandeis ikka ja ikka jälle leida mitmuse osastava vormidena ametlikult normeeritud *soisi*, *maisi*, *puisi*, *õisi* jt. asemel *soiseid*, *maiseid*, *puiseid*, *õiseid*. Vigade põhjuseks oli asjaolu, et need sõnad olid õigekeelsuse sõnaraamatuis ja grammatikais fikseeritud teisevältelistena ning seega tuli neid käänata samuti nagu sõnu *naine* ja *teine*, kuid enamikus eesti murra-kuist hääldatakse nende sõnade esimese silbi diftongi kolmandas vältes, mistõttu neid harilikult käänatakse nagu omadussõna *vaene*, seega: *soiseid*, *maiseid* jne. Emakeele Seltsi murdekorrespondentidelt saadud andmeid arvestades otsustasid „Väikese õigekeelsuse sõnaraamatu” koostajad fikseerida need sõnad kolmandavältelistena — seega mitmuse osastav: *soiseid*, *maiseid*, *puiseid* jne. Üleminekuastmena märgiti nende kõrval paralleelvormidena ka seniajani ametlikult kehtinud vormid.

Sõna *omnibus* oli senini fikseeritud ühe *s*-iga, mida põhjendati tema pärinemisega ladinakeelsest *omnibus* (s. t. „kõikidele”); kirjutusviisist oli tingitud ka käänamine: *omnibuse*, *omnibust*, *omnibuste*, *omnibusi* (nagu *harjutus*). Kõnekeeles on aga välja kujunenud kuju *omnibuss* (omastav *omnibussi*) või lihtsalt *buss*. Pole kaaluvat põhjust kunstlikest keelendeist *omnibus*, *omnibuse*, *omnibust* kramplikult kinni hoida ja rahvapärast hääldamist ning käänamisviisi veaks pidada. Seepärast on „Väikeses õigekeelsuse sõnaraamatus” antud ainult rahvakeelne kuju *omnibuss*, om. *omnibussi* (II välde), os. *omnibussi* (III v.), *omnibusside*, *omnibussie*; samuti kirjutatakse ja käänatakse ka sõnu *autobuss* (om. *autobussi*) ja *trollibuss* (om. *trollibussi*). Tegelikule tarvitusele vastavalt on fikseeritud samuti *ananass*, *ananassi* (senini: *ananas*, *ananase*, *ananast*).

Rohkesti vigu on keeletarvitajail põhjustanud sõnade *pärl*, *küps* ja *kõrb* käänamine. Pikemat aega on kirjakeeles olnud fikseeritud käänamine *pärl*, om. *pärli* (II v.), os. *pärli* (III v.), *pärlide*, *pärle*; *küps*, om. *küpse* (II v.), os. *küpse* (III v.), *küpsede*, *küpsi*; *kõrb* (tähenduses: tühi viljatu liivamaa), *kõrve*, *kõrbe*, *kõrbede*, *kõrbi*. Rahvakeeles on aga palju rohkem levinud tüüp *pärli*, *pärlite*, *pärleid*; *küpset*, *küpsete*, *küpseid*; *kõrbet*, *kõrbete*, *kõrbeid*. Seda arvestades on uues sõnaraamatus sõnad *pärl*, *küps* ja *kõrb* käänamisviisilt viidud *aus*-tüübi alla. Samasse käänamistüüpi on arvatud ka sõna *mõis*, ainult selle vahega, et ainsuse sisseütlevas on antud paralleelvormina ka *mõisa*; seega: *mõis*, *mõisa*, *mõisat*, *mõisasse* ehk *mõisa*, *mõisate*, *mõisaid*.

Kitsaskohaks on olnud veel sõnade *manner* ja *tanner* käänamine. Kuigi kooligrammatikate ja õigekeelsuse sõnaraamatute järgi peab ainsuse osastav olema *mannert*, *tannert*, mitmuse omastav — *mannerde*, *tannerde*, tarvitatakse harilikult nii kõnes kui kirjas vorme *mandrit*, *mandrite*, *tandrit*, *tandrite*; mõlemad sõnad on seega siirdunud *number*-tüübi rühma. „Väike õigekeelsuse sõnaraamat” normeeribki: *mander*, *mandri*, *mandrit*, *mandrite*, *mandreid*; ainsuse nimetavas antakse paralleelkujuna ka *manner*. Täpselt samuti käändub *tander* ehk *tanner*.

Õpilastele komistuskiviks osutunud *lõhi*, om. *lõhe*, os. *lõhe* (nagu *nimi*) kõrval antakse eelistatava keelendina rahvakeelne *lõhe*, om. *lõhe*, os. *lõhet*

(nagu *kõne*), kuigi selle tagajärjel meie kirjakeelde lisandub üks homonüümipaar.

Rahvakeelele vastavaks on muudetud sõnade *ahing*, *reeling*, *spinning* ja *telling* tüve lõppvokaal: *ahingu*, *reelingu*, *spinningu*, *tellingu* seniste *ahingi*, *reelingi*, *spinningi*, *tellingi* ~ *tellingu* asemel.

Tõsiseks probleemiks eesti keeles on paralleelvormide küsimus. Kuigi meie kirjakeel baseerub põhja-eesti keskmurdel, pole ta siiski kujunenud päris ühtlaseks. Mitmesuguste murrete mõjul esineb eesti keeles kaunis rohkesti kõikumisi ning rööpvorme ja mõnegi keelendi osas on kirjakeel veel üsna kirju. Sama tähendusega paralleelvormide esinemist ei saa aga pidada õigekeelsuse vooruseks. Prof. P. Tšernõhh ütleb: „Mida lihtsam ja samal ajal väljendusrikkam on keele grammatiline struktuur, mida vähem ta on üle koormatud paralleelsete grammatiliste vormidega, mida antud keelekollektiiv kõneprotsessis ei kasuta, mida vähem temas on iganenud kategooriaid, seda sobivam ta on mõtte instrumendiks, vahendiks, mis aitab muuta sõnu kõneks. Ülearuste, tarbetute, asjata keelt koormavate grammatiliste rööpvormide kõrvaldamine ei ole keele vaesemaks tegemine, vaid vastupidi, see aitab keelel paremini toime tulla oma ülesandega inimeste ühiskondlikus elus: olla suhtlemise ja mõtete vahetamise vahendiks.”⁶

Kuigi paralleelvormid raskendavad keele ühtlast tarvitamist, eriti aga tema õpetamist koolides, on nende esinemine praegusel ajal, kus õigekeelsuse senised normid on võetud tõsisele revideerimisele, ometi paratamatu. Ei saaks ju, eriti pedagoogilistel kaalutlustel, järsku vigadeks pidada neid keelendeid, mida senini on peetud ainuõigeks. Seepärast ongi „Väikeses õigekeelsuse sõnaraamatus” senini kehtinud normide muutmise korral sageli rööpvormina antud varem normina fikseeritud vorm; nii esinevad sõnaraamatus paralleelselt näiteks *maiseid* ~ *maisi*, *õiseid* ~ *õisi*, *soiseid* ~ *soisi*, *mõisasse* ~ *mõisa*, *mander* ~ *manner*, *tander* ~ *tanner* jt. Rööpvormidena antakse: *aisade* ~ *aiste*, *kaunade* ~ *kaunte*, *terviseid* ~ *tervisi*, *kirjusid* ~ *kirjuid*; sõnast *tank* on ains. om. *tanki* ~ *tangi*; samuti esinevad ainsuse omastavad *peo* ~ *pidu*, *eo* ~ *idu*, *põrssa* ~ *põrsa*, *havi* ~ *haugi*. Eespool toodud ja mitmed teisedki paralleelvormid on õigustatud nende rohke levikuga kas murretes või kirjakeeles.

Paljude sõnade puhul on õigekeelsuse sõnaraamatute koostajad siiski püüdnud vähendada paralleelvormide tarvitamist kirjakeeles ja suunata keelt võimalikult suurema ühtsuse poole. Murdeainestiku ja kirjakeele andmete põhjal on katsutud välja selgitada, missugused rööpvormid on üldrahvalikult laiemalt tarvitatavad, vastates eesti keele arenemise sisemistele seadustele, ja missugused võib kõrvale jätta kui vähem tuttavad või ainult sõnaraamatuis antavad. Seejuures on sõnaraamatu koostajaile rohket abi pakkunud ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi rikkalikud murdematerjalid ja kirjakeele sedelikogud, samuti Emakeele Seltsi murdekorrespondentide, õpetajate jt. andmed üksikute sõnavormide esinemise kohta. Nende andmete alusel on ära jäetud üsna suur hulk meie seniseis õigekeelsuse sõnaraamatuis antud paralleelvorme, mis on kõnekeeles vähe levinud või kirjakeele tarvituses tagaplaanile jäänud. Nii on nimisõnadel *kõblas*, *kühm*, *ladu*, *madu*, *mood*, *päike*, *reis*, *sugu*, *tigu*, *äike* fikseeritud ainult üks omastava kuju: *kõpla*, *kühmu*, *lao* (ka *laohoone*), *mao*, *moe*, *päikese*, *reisi* (ka *reisikirjeldus*), *soo*, *teo* (ka *teokarp*), *äikese*, kuna rööpvormid *kõblase*, *kühma*, *ladu*, *madu*, *moodi* ~ *moodu*, *päikse*, *reisu*, *sugu*, *tigu*, *äikse* on ära jäetud; mitmuse omastava vormidele *heinte*, *kaelte*, *kaerte*, *koerte*, *naelte*, *nõelte*, *otste*, *paelte*, *poiste*, *pükste*, *sakste*, *seinte*,

⁶ П. Я. Черных, «Историческая грамматика русского языка», Учпедгиз, 1952, стр. 256.

sõelte ei anta paralleelkujusid *heinade*, *kaelade*, *kaerade* jne.; *vähk*, om. *vähi* kõrval pole enam lubatud murdeline *vähi*, om. *vähja*. Ka tegusõnade vormistikus on mõnedki paralleelkeelendid kõrvale heidetud: on tunnistatud ebasoovitavateks *kaitsema*, *maitsema*, *keelma*, *neelma*, *keerma*, *veerma*, *käänma*, *pööрма*; hoopis ära jäetud on murdelised *mõskma* ja *käskma* (seega on vorm käsen viga); verbide *lõpsma*, *maksma*, *peksma* da-infinitiivi vormidena antakse ainult *lõpsta*, *maksta*, *peksta* (aga *peksa andma*), kuna seniseid rööpvorme *lõpsa*, *maksa*, *peksa* üldse ei esitata; verbidel *keema* ja *võima* on vormide *keeda*, *keedakse*, *võida*, *võidakse* murdelised paralleelkujud *kiia*, *kiiakse*, *võia*, *võiakse* ära jäetud.

Tõsiste raskuste ette on õigekeelsuse sõnaraamatute koostajad sattunud nominatiivse ja genitiivse liitumisega seotud küsimuste lahendamisel. Meie varasemad sõnaraamatud ja grammatikad on nominatiivsete liitumistega kalduvad ilmsetesse liialdustesse, mille tagajärjel on tekkinud vastuolu kirjakeele normide ja üldise keelepruugi vahel. Uue sõnaraamatu koostajad on nimetavalise ja omastavalise liitumise probleeme korduvalt kaalunud, et neiski küsimustes lähendada normeeritud keelt tegelikule pruugile, säilitades aga seejuures võimaluse piirides ka süsteempärasust. Üldiselt leiti, et nominatiivse liitumise juhtumeid tuleb vähendada genitiivse liitumise arvel.

Juba paarikümne aasta jooksul meie kooligrammatikais antava nominatiivse liitumise reeglistiku kriitilisel läbivaatamisel osutus, et mitmed juhised ei ole mõnes osas kooskõlas üldtarvitatava keelega. Täiesti ebarahvakeelne on aga reegel, mis normeerib nimetavalise liitumise juhtumeil, kui täiendsõna märgib vahendit või abinõu, mille abil mingi tegevus või nähtus on esile kutsutud (*aurküte*, *elektervalgustus*; *röntgenravi*, *vingmürgistus* jt.). Kirjakeeleski pole seda juhust kunagi täie järjekindlusega rakendatud. Isegi ranget süsteempärasust taotlev „Eesti õigekeelsuse sõnaraamat“ fikseerib küll: *aurküte*, *gaasküte*, *nikotiinmürgistus*, nende kõrval aga: *alkoholimürgitus*, *sulejoonistus*, *telefoniühendus*, *võrgupüük* jt. Uutes õigekeelsuse sõnaraamatutes viiakse kogu see tüüp põhiliselt üle genitiivsele liitumisele; nominatiivne liitumine säilitatakse ainult üksikutes kindlalt fikseerunud sõnades, nagu *vesiravi*, *teivashüpe*, *riistvõimlemine*, *õhkpidur*, ja juhtudel, kui genitiivne liitumine võiks põhjustada sõna sisu valesti mõistmist (*šabloonvormimine*, *õhkjahutus*). Nii on omastavalisele liitumisele üle mindud juhtudel, kui täiendsõnaks on *aur*, *elekt*, *gaas*: *auruküte*, *elektrikeevitus*, *elektriküte*, *elektriravi*, *elektrivalgustus*, *gaasikeevitus*, *gaasiküte*, *gaasivalgustus*. Genitiivsele liitumisele on täies ulatuses üle mindud põhisõnade *küte*, *mürgi[s]tus*, *valgustus* puhul: *ahjuküte*, *seenemürgi[s]tus*, *toidumürgi[s]tus*, *vingumürgi[s]tus*, *vorstimürgi[s]tus*, *küünlavalgustus* (seni peeti õigeks *ahiküte*, *seenmürgistus*, *toitmürgistus* jne.). Genitiivsete liitumustena antakse veel *masinalüps*, *raadiumiravi*, *uneravi*, *röntgeniravi*, *röntgeniülesvõte*, *traktorikünd* jt.

Varasemais kooligrammatikais anti reegel, mille järgi nimetavaline liitumine esineb sõnades, kus täiendsõna iseloomustab põhisõnaga väljendatud eset, nähtust või tegevust selle asukoha või esinemisaja järgi. Juba 1951. aasta kevadel grammatikaõpikute käsikirjade arutlemisel ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi keeletektorites aga selgus, et see juhis on põhiliselt kehtiv ainult taime- ja loomanimede kohta (*põldohakas*, *vesiroos*, *suviniisu*, *talirukis*, *metslõoke*, *põldpüü* jt.), kuigi ka siin on rida erandeid (*laanepüü*, *hangeline*, *päevalill*, *järvekõrkjas* jt.); muude sõnade puhul oli seda reeglit seniseiski õigekeelsuse sõnaraamatuis rakendatud ainult osaliselt. Viimaste sõnade üksikasjalisel läbivaatamisel Instituudi sõnaraamatute sektoris tehti kindlaks, et mitmed neist ei vasta üldrahaliku keele pruugile, mispärast nad fikseeriti nüüd omastavaliste liitumustena; siia kuuluvad *tänavaking*, *tänavavõitlus*, *mereröövel*, *rannajoon* jt. Riietusesemete puhul

normeeriti üldiselt omastavaline liitumine: *hommikukuub*, *päevasärk*, *suvekleit*, *suvemantel*, *talveriihed*, *talvepalitu* jt. Raskusi tekitavad täiendsõnad *kevad* ja *sügis*, kus on märgata tendentsi nominatiivseks liitumiseks; seepärast fikseeriti nende täiendsõnadega liitsõnad paralleelselt nii *e*-ga kui ka ilma *e*-ta: *kevad[le]mantel*, *kevad[e]ilm*, *kevad[e]päev*, *kevad[le]tuul*, *sügis[e]palitu*, *sügis[le]hommik*, *sügis[e]kuu*, *sügis[e]vihm* jt. Ainult nominatiivne liitumine normeeriti nende täiendsõnadega taime- ja loomanimedes (*kevad[t]arn*, *kevad[vesi]täh*, *sügis[lill]*), samuti sõnades *kevad[k]ülv*, *sügis[k]ünd*, *sügis[p]üük*, *kevad[t]alu*, *sügis[suvi]*.

Üldist keelepruuki arvestades fikseeriti genitiivselt *proovieksemplar*, *proovilend*, *proovilüps*, *proovinumber*, *proovisõit*, *proovitund*, *proovitrükk*, *proovitöö* jt., samuti *plaanimajandus* (endises „Väikeses õigekeelsus-sõnaraamatus“ *plaanmajandus*), *normipäev*, *bassihää*, *suitsukate*, *lumememm*, *taimeloitlane*, *rasvasabalamm* (vrd. *rasvalott*, *rasvamagu*); eluõigus anti ka sõnakujudele *suhkruhaigus*, *merehaigus* jt. (senini peeti õigeks *suhkurtõbi*, *meritõbi* jne.). Seevastu normeeriti nominatiivsete liitumustena *lööktöö*, *lööktööline*, *löökpill*, *löökraud*, *lööklause*, *lööknnumber*, *lööksalk* jt.

Rahvakeeles valitseb ebaühtlus põhisõnade *kaup* ja *toode* puhul. Tegelikus keelepruugis avalduvate tendentside alusel püüti siin luua järgmine süsteem. Põhisõnale *kaup* liitub otstarvet väljendav täiendsõna omastavaliselt (*koolikaubad*, *kultuurikaubad*, *spordikaubad*, *tarbekaubad*, *toidukaubad*), ainet märkiv täiendsõna aga nimetavaliselt (*alumiiniumkaup*, *fajansskaup*, *klaaskaup*, *manufaktuurkaup*, *metallkaup*, *plekkkaup*, *silikaatkaup*, *tekstiilkaup*); erandid: *rauakaubad*, *riidekaubad*, *rohukaubad*, *nahakaubad*. Põhisõnale *toode* liitub valmistajat, tootjat väljendav täiendsõna alati genitiivselt (*juveliiritood*, *kondiitritood*, *sadulsepatood*), ainet tähendav täiendsõna harilikult samuti genitiivselt (*aedviljatood*, *rauatood*, *tubakatood*), võõrsõnaline täiendsõna aga nominatiivselt (*bakeliitood*, *fajansstood*, *metalltoode*, *portselantood*, *silikaattoode*).

Liitsõnade osade liitumise viisi analüüsimisel selgus keeles esinev tendents, mida senised keeleõpikud polnud märganud, nimelt: *e*-lõpuline täiendsõna, mis on nimetava sõnaga omastavas tugevaastmeline, liitub üldreeglina omastavaliselt: *kattekaru*, *kattekiht*, *kattekude*, *kattelaht*, *katteliik*, *kattevärv*, *näitelause*, *seemnevili*, *tõkkepuu*, *tõkelae*, *tõketeos*.

Tegelikus keeletarvituses võib võõrsõnaliste täiendsõnade puhul märgata mõningat kalduvust liituda nominatiivselt. See tendents on keelenormeerijate poolt leidnud sanktsioneerimist juhtudel, kui võõrkeelne sõna on eesti keelde tulnud enam-vähem muutumata kujul, näit. *postkast*, *tallmeister*, *kapellmeister*, *tempelmark* jt. Muudel juhtudel on aga uutski õigekeelsuse sõnaraamatutes selliste sõnade veel mitte stabiliseerunud liitumise viisi püütud ühtlustada analoogiliste liitsõnade liitumise viisiga; nii fikseeritakse liitsõnad *tekstiilitööstus* (vrd. *paberitööstus*), *tekstiilitööline*, *transpordibaas*, *transpordilaev*, *transporditööline* (vrd. *veotööline*), *remonditööline*, *remonditöökoda*, *kontserdisaal* (vrd. *teatrisaal*, *tantsusaal*), *mootorisport* (vrd. *suusasport*), *kultuurihoone*, *kultuuritarbed* jt.

Täiendsõna *hiigla* lubatakse nüüd tarvitada igasuguses ühendis: *hiiglaehitus*, *hiiglaloom*, *hiiglamadu* (senini *hiiglamadu*), *hiiglaraske*, *hiiglasuur*, *hiiglasuurus*, *hiiglatöö* jt.; ebarahvakeelne täiendsõna *hiigel* on antud vaid vähem soovitatava paralleelkeelendina: *hiigleehitus* = *hiiglaehitus*.

Nagu eespool toodust selgub, on õigekeelsuse sõnaraamatutes tehtud normimuudatuste hulk võrdlemisi suur. Nende muudatuste tegemisel pole sõnaraamatute koostajad lähtunud oma isiklikust maitsest või suvast, vaid tegeliku keeletarvituse tähelepanelikul jälgimisel avastatud reegleid, mis peituvad keeles endas. Sõnaraamatute autoreid on nende töös alati juhtinud püüe tuua normeeritud kirjakeel lähemale olemasolevale keelepruugile,

kusjuures pole aga unustatud ka vajadust esitada keelenähtusi teatavas süsteemis ja suunata keele vormistikku ning ortograafiat võimaliku ühtsuse poole. Kahtlemata aitavad 1953. aasta lõpul trükist ilmunud „Väike õigekeelsuse sõnaraamat” ja mõne aasta pärast valmiv „Suur õigekeelsuse sõnaraamat” tõhusalt kaasa normaalse vahekorra jaluleseadmisele normeeritud kirjakeele ja üldrahvaliku keelepruugi vahel.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Keele ja Kirjanduse Instituut*

Saabus toimetusse
23. II 1954

О ПРИНЦИПАХ СОСТАВЛЕНИЯ НОРМАТИВНЫХ СЛОВАРЕЙ

Э. Ю. НУРМ,

кандидат филологических наук

Резюме

В нормативных словарях эстонского языка, кроме правописания слов, отмечается также палатализация и третья степень долготы, у иностранных слов — ударение, в некоторых случаях и произношение; даются склонение всех имен существительных, прилагательных, числительных и местоимений, спряжение глаголов и степени сравнения имен прилагательных. Менее известные эстонские слова, в особенности научные и технические термины, а также омонимы и иностранные слова снабжены краткими объяснениями.

«Малый нормативный словарь» (около 36 000 слов) предназначен для школ и широких слоев читателей. «Большой нормативный словарь» (до 90 000 слов) должен удовлетворять более повышенным требованиям ученых, преподавателей средних и высших школ, писателей, журналистов, переводчиков, редакторов, корректоров и др. Он будет включать в основном весь словарный состав современного эстонского литературного языка, который представлен в художественной литературе и периодической печати, а также в общественно-политических и научно-популярных трудах. Словарь должен отражать те сдвиги, которые произошли в словарном составе эстонского литературного языка, особенно в период Советской власти; в нем будут даны сотни новых слов, вошедших в эстонский язык в последние годы для выражения понятий, связанных с социалистическим строительством и хозяйственным и культурным ростом нашей страны.

Из диалектных и областных слов в словарь включаются только те, которые встречаются в литературе или вошли в широкий обиход. При отборе иностранных и международных слов учитывается их распространенность и употребляемость в литературе; обязательно даются международные слова, входящие в учебники, предназначенные для общеобразовательной средней школы. В связи с бурным развитием науки и техники приобретает исключительное значение специальная терминологическая лексика, которая в советскую эпоху вошла в употребление широких народных масс в несравненно большем количестве, чем в предшествующий период. Ввиду того, что у нас ощущается острый недостаток в специальных терминологических словарях, возникает необходимость давать в «Большом нормативном словаре» терминологическую лексику в сравнительно большом количестве; таким образом, этот словарь будет на первых порах в некоторой мере заменять терминологические словари. Из имен собственных приводятся названия важнейших советских учреждений и между-

народных организаций, более известных небесных светил, а также наиболее известные мифологические имена, главным образом из греческо-римской мифологии. В приложении будут даны более важные географические названия.

В работе по нормализации эстонского литературного языка составители словарей исходят из принципа общенародности языка. Литературный язык, являясь нормированным, отшлифованным, усовершенствованным национальным языком, успешно выполняет функции орудия, при помощи которого люди общаются друг с другом, обмениваются мыслями и достигают взаимного понимания, лишь в том случае, если он базируется на общенародном разговорном языке как в отношении лексики и синтаксиса, так и морфологии и орфографии.

Исходя из марксистского принципа общенародности языка, составители нормативных словарей стремятся чутко прислушиваться к живой народной речи и внимательно следить за общеупотребительным литературным языком. На этом основании приходится сплошь и рядом вносить в существовавшие до настоящего времени языковые нормы поправки как орфографического, так и морфологического порядка. Так, например, подверглось изменению правописание целого ряда слов иноязычного происхождения. Составители орфографических словарей буржуазного времени при установлении произношения и правописания слов, заимствованных из других языков, зачастую не учитывали того, как эти слова в действительности произносятся в общенародном разговорном языке, а больше считались с так называемым исходным языком. Например, писали *duplikaat*, так как это слово происходит от латинского глагола *duplicare*, хотя оно заимствовано через посредство русского языка (дубликат); вместо перенятого из русского *viisa* (виза) предлагали *viisum* и т. д. В новых нормативных словарях орфография таких слов, проникших в эстонский язык главным образом через посредство русского языка, устанавливается по произношению широких кругов народа. К таким словам относятся, кроме упомянутых, еще: *karantiin* (раньше *karanteen* — в соответствии с французским *quarantaine*), *džemper* (раньше *džamper* — по английскому произношению), *mirt* (раньше *mürt* — по древне-греческому языку), *kloun* (раньше *klaun*), *sviiter* (раньше *svetter*), *kardemon* (раньше *kardamom*), *skunks* (раньше *skunk*).

Как известно, грамматический строй языка изменяется очень медленно, являясь самой устойчивой частью языка. Поэтому в новых нормативных словарях даются те же грамматические формы, которые в течение многих лет были представлены в эстонских грамматиках; сохранены также в общем те же морфологические нормы, которые установились давно. Если, однако, в новых нормативных словарях и в области морфологии сделано сравнительно много изменений, то это обусловлено, в первую очередь, стремлением приблизить литературный язык к живой речи и устранить из него формы, присущие только отдельным диалектам. Так, например, у ряда типовых слов не даны или признаны нежелательными краткие формы множественного числа, сокращено также употребление кратких форм иллатива единственного числа, так как эти формы, как правило, присущи лишь некоторым южным говорам и мало проникли в общенародный язык. Значительному ограничению подверглись и краткие формы превосходной степени; эти формы являются искусственными, перенятыми из финского языка, и не свойственны общенародному эстонскому языку. Все упомянутые краткие формы мало привились в эстонском литературном языке и еще меньше в живой народной речи, хотя их в течение десятилетий старались внедрить так называемые обновители языка, которые не понимали сущности языка и процесса его исторического развития.

Одной из задач нормативных словарей является уменьшение числа параллельных форм и устранение разнобоя в правописании. Из словаря изъяты менее употребительные дублетные формы написания и отдано предпочтение тем формам, которые более распространены в общенародном языке и соответствуют законам развития эстонского языка.

Трудной проблемой оказалось номинативное и генитивное словосложение имен существительных. Как наследие пресловутых «обновителей языка» в прежних словарях и грамматиках было установлено номинативное сложение многих слов, которые как в народном, так и в литературном языке употребляются в генитивном сложении; поэтому в новых словарях в ряде случаев номинативное словосложение заменено генитивным.

В общей сложности в новых нормативных словарях проведено сравнительно много изменений грамматических и орфографических норм; при этом составители словарей исходили не из личных вкусов, а из желания уменьшить расхождения между нормированным литературным и разговорным языком, учитывая, однако, необходимость представить языковые явления по возможности в определенной системе.

*Институт языка и литературы
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
23 II 1954